

УДК 908 (475)

Алла Гонцалез дель Кастійо,
Міссурійський університет, США

ЮЗЕФ КРАШЕВСЬКИЙ У КУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЖИТОМИРА

*У статті висвітлюється культурно-просвітницька діяльність
польського письменника Юзефа Ігнаці Крашевського
у Житомирі (1853 - 1860 рр.)*

Українсько-польські культурні зв'язки на теренах Волині-Житомирщині входять у коло наукових інтересів членів Товариства дослідників Волині, що діє у Житомирі. Про це свідчать численні наукові розвідки, результати яких висвітлювалися у матеріалах науково-краєзнавчих конференцій, чимала кількість яких репрезентує культурну, громадську, добродійну, освітню діяльність поляків, чия доля була пов'язана з Житомиром і Житомирщиною. Проте збирання та вивчення матеріалів про життя та діяльність видатних поляків, що жили у різні періоди історії на теренах Житомирщини, залишається актуальним, оскільки ця діяльність формувала підвалини українсько-польського співробітництва у галузі культури. Метою статті є вивчення громадської і культурно-просвітницької діяльності Юзефа Ігнаці Крашевського. Цей відомий польський письменник сім років був куратором чоловічої гімназії у Житомирі (нині у приміщенні гімназії розташований центральний корпус Житомирського державного університету імені Івана Франка).

Діяльність Ю.І. Крашевського розгорталась у складних суспільно-політичних умовах. З кінця XVIII століття на територіях, що відійшли до Російської імперії після трьох поділів Польщі, постійно велась боротьба з польським національно-визвольним рухом. Спроби поляків відстояти незалежність жорстоко карались. Польське повстання 1830-1831рр. було придушене, його учасники переслідувалися, багатьох з них було ув'язнено і заслано до Сибіру.

Політика царського уряду на загарбаних територіях стосувалася також справ освіти. У червні 1832 року генерал-губернатор Волинської, Подільської та Київської губерній В.В.Левашов подав міністру освіти Росії Карлу Левену проект реформування освіти у Південно-західному краї. У цьому документі йшлося про зміцнення російського впливу на донедавна польських територіях. Рішенням царського уряду польські школи були скасовані. Замість них у Волинській губернії відкрили дві російські гімназії, одну з них у 1833р. у Житомирі [1].

© Алла Гонцалез дель Кастійо, 2004

Русифікація поширювалась і на громадянський устрій. Урядовим розпорядженням від 4 грудня 1840 року на Південно-західних землях Російської імперії було скасовано дію магдебурзького права та польсько-литовського Статуту 1566 року і встановлено громадянський російський кодекс – "Свод русских законов" [2:280]. За указом міністра внутрішніх справ від 17 вересня 1848 року всі особи, які не могли підтвердити відповідними геральдичними документами своє шляхетство, підлягали конфіскації маєтностей на користь держави, а самі переходили у стан міщан. Декласована шляхта позбавлялася права навчати дітей у гімназіях і університетах. Втрата шляхетства для поляка була подібна втраті честі і гідності, втраті самого права вважатися поляком. Розірвана між завойовниками, Польща могла сподіватися на політичне майбутнє, на відновлення і возз'єднання лише якщо залишаться поляки, що будуть боронити її незалежність.

У поляків ніколи не згасала мрія про відновлення державної самостійності Польщі і повернення їй земель. Польські патріоти обрали нову тактику – зближення різних класів польського суспільства між собою і з простим українським людом. У житті суспільства і в літературі виник польсько-український напрямок, осередком якого на Волині був Житомир [2:282].

Уперше Юзеф Ігнаці Крашевський приїхав на Волинь у березні 1834р. Він гостював у селах Луцького повіту Городець і Осово у друзів Антонія Урбановського і Юзефа Стаховського. Тут він познайомився зі своєю майбутньою дружиною Софією Вороничевою. Через три роки Ю.І.Крашевський орендував у тому ж повіті село Омельне. Після одруження на кошти дружини він купив маєток Грудек поблизу Луцька, ще через дев'ять років - маєток Губін, що знаходився за дві милі від Грудека [3:239].

Живучи в глухій провінції, Ю.І.Крашевський продовжував активно займатися літературною справою. У цей час він надсилає публіцистичні статті для "Tygodnika Peterburskiego", пише художні твори: "Poezji" (1839р.), "Poeta i świat" (1839р.), "Ulana" (1843р.), "Chata za wsią" (1852р.), "Latarnia czarnoksiężska" (1843р.), "Zygmuntowskie czasy" (1846р.), "Ostatni z Siekierzyńskich" (1851р.). З-під його пера у 1838 році виходить монографія "Wilno". Протягом десяти років (1841-1851рр.) Ю.І.Крашевський на відстані керував виданням у Вільно наукового часопису "Athenaeum" [4:142].

Напружена літературно-публіцистична діяльність письменника не дозволяла йому приділяти належну увагу господарським справам. Скрутний матеріальний стан родини змусив Ю.Крашевського на початку 1853 року передати маєток Губін під державну опіку. Разом із сім'єю він

тимчасово оселився в Киселях, маєтку Єлизавети Урбановської, тітки дружини.

Невдовзі Ю.І. Крашевський переїхав до Житомира. З його листів до батька, матері, братів Люціана та Каетана можна довідатися про причини цього переїзду. Перша причина – хвилювання за здоров'я і життя родини. У Киселях і поблизу спалахнула холера. "... вмерло понад 50 чоловік. В Житомирі її немає", – писав Ю.Крашевський 14 вересня 1853 року до брата Люціана [5:247]. Друга причина переїзду до Житомира – піклування про освіту для дітей. "...Хлопців вчити треба, гроші малі, а в додаток... дітей не можна навчати десь інде, як тільки у тому науковому окрузі, до котрого вони належать. ...Маємо на вибір тільки Рівне, Житомир і Київ. З цього Житомир як найдешевший і найпридатніший мусимо вибрати", – писав Ю.Крашевський [5:239]. Проте найважливішою з причин переїзду була та, що письменник прагнув своєрідної політичної амністії. Після придушення польського повстання 1830-1831рр. Крашевський вважався політичним злочинцем за участь у молодіжних гуртках Віленського університету. Його обтяжував ярлик "неблагонадійності", що спричиняв непорозуміння і напруження у стосунках з батьком. Отримання сином важливої посади у Житомирі означало б у першу чергу зняття з нього неприємних титулів польського повстанця.

Ю.І. Крашевський згадував час, коли він оселився у Житомирі. Тут мешкало 20496 осіб, з військом і тимчасово прибулими – 30.000, а у 1861 році кількість мешканців зросла до 40.564 [5:239]. Початок перебування Ю.І.Крашевського у Житомирі не був вдалим. Письменника з європейським визнанням провінційне місто гнітило. "Житомир мені...на самому краю світа здається...", – писав він до матері [5:249]. "Житомир є велика пустка, для літератури і мистецтва вигнання, ніхто тим не переймається, ...карти у великій моді", – писав до брата Каетана [5:251].

Поява Ю.І.Крашевського, на той час вже відомого польського письменника, у Житомирі привернула до себе увагу мешканців міста. Багато хто прагнув побувати в його будинку на вулиці Малій Бердичівській. Зенон Фіш (псевдонім Тадеуш Падалиця), один з біографів Ю.І.Крашевського, згадував: "Кілька днів тому був у Крашевського в Житомирі. Дуже задоволений, що познайомився з ним: милий, добрий, легкий у сприйнятті, приємний у спілкуванні, відвертий. Дружина і четверо дітей оточували цього чоловіка, котрому наші читачки лагодили у коханки мало не всіх героїнь його романів... Повіз мене показати прекрасні околиці біля Тетерева. Крашевський кохається "у цих пейзажах" [6].

Кандидатура Ю.І.Крашевського була висунута на посаду куратора Житомирської гімназії. Його обрали більшістю голосів, проте із затвер-

дженням Крашевського на цій посаді власті зволікали. З грікотою він пише до брата Каетана: "На виборах був обраний куратором Житомирської гімназії і мав на 300 голосуючих 248 голосів, але знаю, що затвердженням бути не можу і не буду" [5:242].

Заступивши на посаду куратора гімназії, Ю.І.Крашевський зробив інспекцію коштів на утримання найбідніших учнів. Його діяльність сприяла покращанню харчування дітей. Він матеріально допомагав багатьом гімназістам, купуючи для них одяг, книжки, сплачуючи різноманітні податки і внески [7:177]. У домі куратора весь час знаходилося на утриманні декілька вихованців. В одному з листів до батька Ю.І.Крашевський писав: "Я розпочав уже ту так звану службу, візитував урочисто школи і пансіони, мусив взяти на утримання учнів і найбіднішим допомогти хоч стільки, щоб не голодували" [5:349].

Як куратор гімназії Ю.Крашевський брав участь в атестації викладачів, займався питаннями методики викладання окремих навчальних дисциплін, часто був присутнім на екзаменах.

З самого початку державної служби Ю.І.Крашевський піклувався про бібліотечний фонд гімназії. Так, у протоколі від 22 листопада 1858 року записано, що 27 рублів було виділено на підписку Журналу Міністерства народної освіти, 30 рублів – на потреби бібліотеки та учбове приладдя [8]. Документи державного архіву Житомирської області зберігають прохання куратора про купівлю книжок для гімназії на суму 172 руб. сріблом [9].

Ю.І. Крашевський цікавився станом книгарень міста. За свідченням Вінценти Данека, ще одного біографа Ю.Крашевського, письменник був прикро вражений тим, як виглядала справа користування книжками у губерньському місті. "Здивується той, хто не знає Житомира, якщо я скажу, що практично тут немає книгарні. Є одна, але ... книжок в ній мало, дорогі ... про купування їх допроситися немала проблема. Новини приходять до неї, коли вони вже дуже постаріли... Книгарня потребам міста зовсім не відповідає... Той, хто хоче читати і мати книжки, змушений купувати їх або в близькому Києві, або звертатися до книгарень у Варшаві, або навіть у провінції, до Дубна, Луцька, і малі містечка в цьому відношенні краще впорядковані, аніж столиця Волині. Ще донедавна, крім кількох екземплярів "Петербурзького Тижневика", не було тут інших газет" [6]. Зазначимо, що перша публічна бібліотека в Житомирі була відкрита пізніше, 10 квітня 1866 року [7:16].

Чимало зусиль доклав Крашевський для розвитку книгокористування та книговидання на Волині [3:223-224]. Разом з лікарем – просвітителем Каролом Мацеєм Качковським, волинським шляхтичем, що був власником цукроварні, Леоном Лепківським, шляхтичем з Київщини Олексан-

дром Жишевським Ю.І.Крашевський став співзасновником Товариства видання домашньої бібліотеки ("Spółka Wydawnicza Biblioteki Domowej"), яке займалося розповсюдженням дешевих польських видань. Товариство розпочало свою діяльність виданням "Букваря" [10:49]. Для потреб друкарні, власником якої офіційно був місцевий шляхтич Квятковський, польська громада міста збрала 30.000 руб. Сріблом – надзвичайну суму на той час. Книги в основному реалізовувалися через книгарню Гусаковського.

Видавнича діяльність товариства дуже швидко далася взнаки. Ю.І.Крашевський пригадував: "Зараз можу сказати, що по кілька надцять кожної знайомої газети нарахувати можна; потреба читання значно зросла, захоплення і заняття літературою примножуються щоденно" [6].

Особливої уваги заслуговує діяльність Ю.І.Крашевського в Житомирському театрі. Він був його художнім директором (адміністративний директор Адам Мілашевський). В театрі грали російські, польські і французькі п'єси. Нерідко на сцені театру проходили музично-вокально-танцювальні концерти учениць місцевого польського пансіону. Гроші, виручені з концертів і свят, використовувалися для добродійної допомоги убогим.

Ю.І.Крашевський прагнув зробити театр "бастіоном польськості" на Волині. Зі сторінок "Варшавської Газети" письменник звернувся до польської шляхти з палким закликком допомогти житомирському театру.

Наведемо уривки з цієї статті за книгою Ярослава Комаровського: "До гідних представників шляхти, до чиновників, що керують громадянами, до всіх співгромадян наслідуюся озватися від імені театру... Підтримуючи театр, підтримаємо заодно власну мову, яка тільки з нашою допомогою буде збережена. Хай кожен зробить, що може... Залишений сам по собі, не підтриманий шляхтою, театр може набрати іншого спрямування: заробляти гроші, в яких ми йому відмовимо, в інший спосіб, стати іграшкою; підтриманий шляхтою, він стане тим, чим стати повинен – сценою просвітницькою, що вчить нас мови, котру, на жаль, забуваємо" [11].

Шкода, що палке звертання Ю.І.Крашевського залишилося практично без уваги громадськості. Лише один шляхтич з-під Сандомиру надіслав 5 рублів. Сам Ю.І. Крашевський видав у Варшаві п'єсу "Репутація у містечку", на обкладинці якої було видрукувано: "Комедію цю призначає автор на прибуток театру в Житомирі". На знак вдячності житомирян портрет письменника прикрасив залу житомирського театру. Ю.Крашевський пишався здобутками театру. У "Варшавській Газеті" він писав: "Сцена житомирська ... стоїть тепер на такому рівні, на якому ніколи не була; щасливе поєднання талановитих акторів, серйозний ви-

бір спектаклів, матеріальне забезпечення ставлять його вище інших провінційних театрів". Саме в житомирському театрі відбулася прем'єра комедії Ю.Крашевського "Портрет". Про цю подію письменник сповіщає батька і матір у листі від 15 лютого 1857 року: "Позавчора грали тут у театрі мою комедію "Портрет"... Грали її так добре, що товариство було незмірно задоволене... Протягом півгодини викликали автора".

Просвітницька діяльність Ю.Крашевського в Житомирі була різноманітною і надзвичайно напруженою. У листі до батька він пише: "Моє кураторство багато мені клопоту завдає і потягнуло ще за собою належність до Статистичного комітету – то два, до ради театру – то три, а зараз я знову як директор товариства добродійності, що засновується сьогодні, відкриваю концерт для убогих і через те пишу коротко, бо багато маю зробити..." [5:325].

Життя Ю.Крашевського було тісно пов'язане з культурним життям губерньського міста. Його діяльність в Житомирі припала на короткий період послаблення репресій щодо польської культури на Волині, коли на російському престолі Миколу I змінив Олександр II. У 1857 році імператор Олександр II побував на Правобережній Україні та 2 жовтня відвідав Житомир. Ю.І.Крашевському було доручено підготувати будинок для родини царя. У листі до батька він писав: "Цісар з прийому в Житомирі був такий задоволений, як ніде інде... Цісар питав про школи... Я і моя дружина отримали подяку за прийом на Волині" [5:374].

Творча, просвітницька і добродійна діяльність Ю.І.Крашевського були помічені і визнані громадою Житомира. Тому не дивно, що під час других виборів куратора гімназії він був знову обраний на цю посаду. В листі до брата Каєтана від 8 грудня 1856 року знаходимо свідчення цього. "Сьогодні рано став знову обраним одноголосно куратором...ходжу в мундирі, і так мені смішно, ніби до школи повернувся". Можна лише шкодувати, що не збереглося жодного фото або портретів Ю.Крашевського того часу. Зі спогадів сучасника письменника Августа Іванського-старшого ми дізнаємося, що зовнішність Ю.І.Крашевського зазнала радикальних змін: куратор російських шкіл позбавив себе прекрасних вусів..." [12:112]. Після другого обрання лише через 8 місяців Ю.І.Крашевський отримав підтвердження своєї посади. У листі до брата Каєтана від 15 січня 1857 року він пише: "Прийшло підтвердження на куратора... Прийшло воно, мабуть, як результат добрих про мене рапортів, оскільки всі тут зі мною приязні" [5:347]. Про любов і повагу житомир'ян свідчить також віншування поета в Житомирі на день святого Юзефа у 1857 році. "З самого ранку, починаючи зі студентів і учнів, ціле містечко було у нас з поздоровленнями", – писав Ю.Крашевський батькові з непом'янутим задоволенням [5:354].

Ю.Крашевський працював напружено і плідно. Ось як перераховував свої справи сам письменник: "Школи, перш за все, і шкільні справи, дирекція театру, котрий наново обладную і розраховую поновити гардероб, декорації (робити буде Гріппіус у Берліні), бібліотека і т.п." [5:356]. А ще Ю.І.Крашевський працював над новими навчальними програмами для шкіл губернії, брав активну участь у благодійних заходах, вів листування з родиною, друзями, письменниками, видавцями тощо. Уся ця діяльність відривала від художньої творчості, і це засмучувало письменника, а іноді просто сердило. "Від ранку до вечора в моїй кімнаті ярмарок і, як стара прабабка говорила, Зарванська вулиця. Робота переривається в п'яти рядках," – писав він до брата Каєтана [5:344].

Назрівав конфлікт між письменником і місцевою шляхтою через його переконання в необхідності скасування кріпацтва. У листі до брата Люціана Ю.Крашевський пише: "Посперечався з півсвітом тутешнім про селянське майбутнє..., хотів для селянства, що тільки можливо, а тут нічого не хочуть..." [5:388]. Зрештою, у 1858 році конфлікт змусив Ю.І.Крашевського виїхати на п'ять місяців до Європи. Повернувшись до Житомира, письменник все частіше замислюється над виїздом з Житомира. Він поспішає завершити майнові, громадські і літературні справи. У 1859 році Ю.І.Крашевський закінчив збірку "Волинські вечори", а у лютому 1860 року залишив Житомир і виїхав з родиною до Варшави. Ще один раз довелося Ю.Крашевському приїхати до Житомира на весілля своєї дочки Констанції, що виходила заміж за місцевого шляхтича Болеслава Лозінського і залишалася жити на Волині.

У спадок від свого перебування в Житомирі письменник залишив сторінки публіцистичної збірки "Волинські вечори", чимало художніх творів і величезний досвід громадської, культурно-просвітницької і благодійної діяльності. Юзеф Ігнаци Крашевський, за визначенням вчених, що досліджували життя польської шляхти в Україні, був одним з небагатьох, якщо не єдиним, хто зумів засудити спосіб трактування простого люду своїми співвітчизниками [13:34].

Можна впевнено стверджувати, що постать Юзефа Ігнаци Крашевського – письменника, громадського діяча і організатора – посідає чільне місце серед діячів культури на Волині.

Список використаних джерел та літератури

1. Житомирський обласний архів (далі ЖОА), Ф.70, оп.1, Спр.29, арк.5.
2. Батюшков П.Н. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб, 1888.
3. Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції з нагоди 200-річчя утворення Волинської губернії, 200-річчя Во-

- линської єпархії та 200-річчя найменування міста Звягеля Новоград-Волинським. – Новоград-Волинський, 1995.
4. Mikłowski T., Termer J. Leksykon lektur szkolnych. – Warszawa, 1993.
 5. Kraszewski J.I. Listy do rodziny. 1820-1863. Opr. W. Danek. – Warszawa, 1972.
 6. W. Danek. Jozef Ignacy Kraszewski. – Warszawa, 1976.
 7. Діяльність бібліотек по збереженню культурної спадщини і відродження духовності народу //Матеріали Всеукраїнської науково-красназавчої конференції. – Житомир: Поліграфіка, 1996.
 8. ЖОА, Ф.72, оп.1, Спр.286, арк.26.
 9. ЖОА, Ф. 72, оп. 1, Спр. 329, арк.. 46.
 10. Baranowski B. Jozef Ignacy Kraszewski, jego życie i zasługi. –Lwow, 1879.
 11. Komorowski J. Polskie życie teatralne na Podolu i Wołyniu do 1863 roku. – PAN, Wrocław, 1985.
 12. Iwański-senior A. Pamiętniki 1832-1876. – Warszawa, 1968.
 13. Beauvois D. Polacy na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. – Paryż, 1988.

A. Gonzales del Kastijo. Jozef Kraszewski w środowisku kulturalnym Żytomierza.

W artykule przedstawiona jest działalność kulturalno – oświatowa polskiego pisarza Jozefa Ignacego Kraszewskiego w latach 1853-1860 w Żytomierzu.

A. Gonzalez del Castiyo. Josef Kraszewski's Contribution to the Culture of Zhytomyr.

The article deals with cultural and educational activities of Polish writer Josef Kraszewski in Zhytomyr.